

њето дека „Pacta“ поправо се склучиле во 1102 година.

Во деветтото поглавје (234—239) Антолјак докажува дека содржината на „Pacta“, споредена со изворната граѓа од 11 и 12 век, ја зацврстува автентичноста на овој извор, бидејќи „Pacta“ се точно склучени во тогашната историско-правна-економска рамка. Со други зборови, авторот заклучува дека постоечките изворници на „Pacta“ се извори од втор ред, бидејќи се зачувани во нешто подоцнежен препис, но сепак се автентичен извор, веројатно составен од членовите на унгарската кралска канцеларија, каде што е зачуван или во концепт или во оригинал, па според тоа тис сепак се автентичен извор.

Можно е овој запис да го знаеле и денеска сосема непознати или исчезнати унгарски анали, како што своевремено ги пишувал Заворовиќ. Останува отворено прашањето дали составувачот на тн. *Historiae Salo-*

nitanae Minor, кој што знаел за овие „Pacta“ се служел со испис од тн. Унгарски анали или пак со препис од оригинални „Pacta“.

Во десеттото поглавје (239—242) авторот накратко објаснува што всушност се „Pacta“, па заклучува дека „Pacta“ се колективен вазален договор помеѓу идниот сениор — унгарскиот крал и неговите нови вазали — „12 хрватски племиња“.

Без сомнение, книгата на Стјепан Антолјак ќе предизвика бројни полемски во хрватската историографија, но непобитен е фактот дека авторот уверливо докажал дека „Pacta“ се автентичен спис, којшто е зачуван во подоцнежен препис. Со тоа отворил нови можности за решавање на тој значаен проблем во хрватската историографија.

Фрањо СМИЉАНИЌ

Превел од хрватско-српски јазик
Благој СТОИЧОВСКИ

Бранко ПЕТРАНОВИЌ, **Револуциите и движењата на отпорот во Европа 1939—1945**, Завод за унапредување на стопанството во СРМ, Самоуправна практика, Скопје, 1984.

Нашата сè попозната и веќе нашироко афирмирана издавачка куќа „Завод за унапредување на стопанството во Социјалистичка Република Македонија—Самоуправна практика“, Скопје, неодамна објави една мошне интересна и многу значајна студија од најновата европска и југословенска историја—Револуциите и движењата на отпорот во Европа 1939—1945. Тоа е еден од повеќето трудови на истакнатиот југословенски историчар д-р Бранко Петрановиќ, проф. на Белград-

скиот универзитет, што овој пат на југословенските читатели им се претставува со многу суптилна компаративна анализа на прашањето за револуциите и движењата на отпорот во Европа за време на Втората светска војна.

Треба однапред да го истакнеме фактот дека најзначајната вредност на споменатиот труд на Петрановиќ е методот со кој овој плоден научен работник успеал многу богатиот фактографски материјал да го одбере, поврзе и обработи.

Неговото изложување не значи обично наративно прикажување и анализирање на движењата на отпорот и револуциите од земја во земја, туку проблематизирање на појавите и нивното разгледување во целина, по одделни тематски и проблемски групи. При тоа централно место заема југословенската Народноослободителна војна и Социјалистичката револуција што е компарирана со револуциите и движењата на отпорот во останатите земји во Европа како посебен феномен во историјата на Европа во текот на Втората светска војна.

*

Изложениов материјал во книгата е презентираан во увод и во дванаесет посебни глави. Всушност секоја од нив претставува поголема или помала проблемска целина со неколку помали тематски делови од потесна проблематика. Преку нив се гледа авторовиот научен афинитет кон прашањата од современата европска и југословенска историја.

Во уводот на својата студија Бранко Петрановиќ, врз основа на научна анализа на мноштвото материјали и аргументи, го утврдува и одредува местото и значењето на Народноослободителната војна и Социјалистичката револуција на народите и народностите на Југославија и на движењата на отпорот во Европа и во текот на Втората светска војна. При тоа тој дава критичка анализа на светската историографија кон ова прашање кое сосема ненаучно и неаргументирано ја изедначува Југословенската револуција со движењата на отпорите во Европа.

Првите две глави се посветени на општите карактеристики и обележја на движењата во Европа и нивното појавување во текот на 1939—1941 година. Најпрво, авторот се осврнува на појавата на антифашистичката дејност на прогресивните сили во Европа преку создавањето на Народните фронтови во поодделни земји во годините пред Втората светска војна, а потоа и на појавата на отпорот во првите две години по избувнувањето на Втората светска војна (1939—1941). При тоа, Петрановиќ посебно ги анализира причините што довеле до појава на движењата на отпорот против фашизмот во сите земји во Европа, а кои биле обусловени, како од општите услови така и од специфичностите на поделните земји и народи. За тоа кои општи причини ја обусловиле појавата на движењето на отпорот против фашизмот и што ја чини неговата суштина пред и по започнувањето на Втората светска војна, Петрановиќ пишува:

„Фашизмот како општествено-политички систем, носител на агресиите и насилствата во областа на духовниот живот, предизвика со своето појавување, а особено со започнувањето на Втората светска војна, антифашизам, како спротивставена сила. Основата на антифашизмот била многу поширока од онаа на фашизмот, бидејќи била составена од комунистичките и социјалистичките сили, демократско-либералните струи и хуманистичката интелигенција што не се помирувала со гонењето на напредните сили, гушењето на слободното творештво и со расистичко-националистичката селективност спрема народите, со антисемитизмот. Широката

основа на антифашистичкиот отпор пред војната и во текот на војната го одредувала и неговиот хетероген карактер. Комунистичките, социјалистичките и либерално-демократските струи знаеле да соработуваат против заедничкиот непријател, но и меѓусебно се спротивставувале, потпирајќи се при тоа и на соперничките меѓународни центри, создавајќи и паралелни антагонистички движења“.

Во врска, пак со облиците на организираноста на движењата на отпорот, како и степенот на нивната дејност, авторот Бранко Петрановиќ покрај другото го истакнува и ова:

„Движењата на отпорот се различни по организацијата, раководните органи, формите на борбите, ефикасностите, но и покрај разнообразноста се и истоветни, бидејќи го имаат заедничкиот непријател—фашизмот; сите се борат за слобода и национално ослободување.

Појавата на движењата на отпорот, нивната активност, размерите и методите на борбата зависеле од степенот на општествените и моралните кризи на поразените држави, традициите на отпорот во минатото, геополитичката положба на земјата и стратемиските интереси на окупаторот и сојузниците.“

Доста значаен простор во книгава на Бранко Петрановиќ заема проблемот на окупационите системи и квислинзите, вклучувајќи го тука и прашањето за воениот расплет на Балканот. При тоа, тој посебно место им дал на слугинската улога што Мусолиниева Италија, Хортиева Унгарија и Цар Борисова Бугарија ја одиграле во интерес на Германија, а со цел за себе да приграбат територии од Југославија, Ал-

банија и Грција. Авторот особено доста продлабочено и аргументирано ги изнесува сите причини поради кои Бугарија се определила на страната на фашистичката оска на чело со Германија. Впрочем, еве што Петрановиќ пишува за улогата на Бугарија во воениот расплет на Балканот:

„Со доаѓањето на власт на изразито германофилската влада на Богдан Филов, во мај 1940 година, во Бугарија сè постворено се негувале ревизионистичките расположби во однос на југословенски територии, независно од јавните изјави. Така, на пример, Цанков во текот на март 1940 година во Собранието истакнал дека Бугарија нема да води војна за Македонија, но истовремено од собраниската говорница „порачувал“ дека секој „честен“ Бугарин нема да се одрекне од своите „родени браќа“ во Македонија. Претензиите кон Македонија се образложувани со ширење на „животниот простор“ и историските права, а ревизионизмот на Бугарија е обвинен со сентиментални историски реминисценции. Македонските емигрантски организации претставувале еден вид неслужбена форма на подгрејување на аспирациите кон делови на Југославија, бидејќи официјалните бугарски политички центри сè уште не смееле јавно да се отворуваат.“

Посебен акцент во книгава е дадено на прашањето за улогата на Советскиот Сојуз во војната и на предноста на комунистите во движењата на отпорот. Најпрво, авторот посебно го потенцира значењето на влегувањето на СССР во Антифашистичката коалиција, во средината на 1941 година со кои настапи радикален пресврт во Втората

светска војна, како на војнички така и воопшто во меѓународните политички односи. Имено тогаш Источниот фронт постана решавачко боиште во оваа светска војна, бидејќи со тоа на огромно пространство на СССР, од Балтикот на север до Црното Море на југ се решавала судбината на светот. Потоа, авторот правилно констатира, дека со влегувањето на Советскиот сојуз во војна против Фашистичка Германија и особено со поразот на германската фашистичка доктрина на молневита војна во текот на есента 1941 и зимата 1941—1942 година многу придонеле за појавата и растежот на повеќе видови отпор против фашистичките окупатори во речиси сите европски земји.

Централно место во книгата на доктор Петрановиќ зазема Народноослободителната војна и Револуцијата на народите и народностите на Југославија како посебен феномен на Втората светска војна.

Преку воените и политичките дејности на главните штабови, а во соработка и со помош на националните и покраинските комитети на Партијата во поодделните југословенски земји вели Петрановиќ, дека се зацврстувал процесот на општествено-политичкото осамостојување на секој народ на Југославија. Овој елемент бил еден од битните предуслови за развојот на НОБ како кај секој народ поодделно, така и за Југославија во целина, бидејќи обезбедува мобилизација на широките народни маси и ослободување на нивната револуционерна иницијатива. Врз ваква основа, всушност, започнал историскиот процес на вистинското обединување на сите југословенски народи во трај-

на братска заедница со што доаѓало до реално изразување на почетните политички елементи на демократското и федеративното државно уредување на нова Југославија.

Понатаму Петрановиќ пишува дека напоредно со раѓањето и развојот на Народноослободителната војска настанале и дејствувале и органите на новата народна власт што во прво време се именувале различни независно од специфичностите во поодделните југословенски земји. Со тоа всушност Народноослободителното движење уште од почетокот на востанието го разбивал стариот бирократско-полициски апарат на буржоаската власт и наместо нив основал органи на нова револуционерна власт.

Како резултат пак на развојот на органите на народноослободителната власт и потребата од понатамошното помасовно разгорување на народноослободителната борба против окупаторите и домашните предавници во втората половина на 1941 и во текот на 1942 година дошло до основање и на првите врховно-политички раководни тела на НОБ во поодделните југословенски земји што вршеле и одредени функции на највисоки органи на власт. Тоа е всушност револуционерен процес во создавањето на југословенската федеративна заедница, која истовремено значела и социјалистичка револуција бидејќи основен хегемон на револуционерната борба е пролетаријатот.

Доктор Бранко Петрановиќ во оваа своја книга доста внимание му посветил и на прашањето за улогата на југословенската емиграција и посебно на таканаречената југословенска влада во бегалство и неј-

зината поврзаност со четничкото движење на Дража Михаиловиќ. Тој, со сила на аргументите и со научната критичка анализа за многубројните фактографски податоци ја разобличува улогата на четништвото што во текот на 1941—1942 година, заедно со владата во бегалство уживаше и дипломатска поддршка на западните антифашистички сојузници и на Советскиот сојуз. Имено, авторот Петрановиќ доста широко ја анализира неговата улога на пасивен отпор против фашистичките окупатори и на доста активен чинител во борбата против Народноослободителната војска и партизанските одреди во текот на 1942 и 1943 година. Истовремено, тој мошне суптилно ги анализира и нивните политички стремежи кон обновување на стариот реакционерен и буржоаски систем на монархистичка Југославија против кои беа прогресивните сили на југословенското општество на чело со Комунистичката партија на Југославија, бидејќи Стара Југославија претставуваше зандана за сите револуционерни сили во целина. Читајќи ги материјалите по ова прашање се доаѓа до видливо изразување на големото и широкото познавање на Петрановиќ во врска со политичките и општествено-економските прилики на предвоена, буржоаска и монархистичка Југославија со нејзиното унитаристичко и централистичко државно уредување преку ко-го се глушеле слободарските и револуционерните стремежи на сите југословенски народи и народности.

Грчкото движење на отпорот и британската интервенција се обработени во четиринаесеттата глава. Иако на мал простор од три страници преку изложениов материјал за појавата и развитокот на грчко-

то движење на отпорот и британската интервенција во Грција, Петрановиќ ни дава многу јасна слика зошто тоа движење добило доста широки размери и зошто потоа било принудено да капитулира, бидејќи тој ни презентира многубројни и извонредно корисни па и неколку досега непознати фактографски информации за политичките односи во Грција. Исто така авторот правилно заклучува дека поради недоследно револуционерниот однос на Комунистичката партија на Грција спрема македонското прашање дошло до разгромување на македонското националноослободително движење. На крајот од овој дел на трудот, Петрановиќ ги анализира и причините за појавата на граѓанската војна во Грција.

Авторот на овој труд, што е предмет на нашево излагање, доста простор му отстапува и на прашањето за проширувањето и омасовувањето на движењата на отпорот против фашизмот во текот на 1943 и 1944 година. Ова прашање тој го обработува во три глави и во контекстот на позитивното влијание на капитулацијата на Италија, есента 1943 година, на англо-американската инвазија во пролетта 1944 година и на напредувањето на Црвената армија во летото 1944 година врз обновувањето и омасовувањето на речиси исти движења на антифашистичкиот виор во Европа. При тоа д-р Петрановиќ посебно се задржува во анализирање на воените и на политичките односи во Југославија што радикално се измениле во корист на револуционерните сили. Имено тогаш, односно наскоро по капитулацијата на Италија Народноослободителното движење доби нов квалитет бидеј-

ќи дојде до државно-правното конституирање на нова Југославија, како демократска и федеративна заедница, независно од тоа што Големите сили — Велика Британија и СССР правеле меѓусебни калкулации за интересни сфери иако земјата сè уште не била ослободена. Исто така Петрановиќ ни дава доста нови и аргументирани информации како за развојот на движењето на отпорот во Италија и западно-европските земји, вклучувајќи ја тука и Германија како и на омасовувањето на народноослободителното движење во источните европски држави — Полска, Чехословачка Романија и Бугарија.

Делото на доктор Бранко Петрановиќ „Револуциите и движењата на отпорот 1939—1945“ како што досега истакнавме избобилува со изворедно многу фактографски податоци од кои некои за југословенските читатели се и непознати. Такви непознати информации среќаваме особено во шеснаесеттата и седумнаесеттата глава — Отпорот во затворите и логорите и воената организација на отпорот. Во нив тој, служејќи се со мноштво на материјали и аргументи на вистината ги анализира нечовечките постапки на фашистичките властодршци спрема затворениците и логорашите во германските затвори и логори и во некои други земји ширум Европа што ги основале фашистичките земји и нивните квислинзи и појавата и развитокот на отпорот во нив.

Иако примената на компаративната анализа и синтеза е присутна во делото на професорот Петрановиќ, сепак таа најповеќе доаѓа до израз во последните три глави и тоа: Политичката основа на движењата на отпорот, Револуционерни-

те и нови органи на власта и Движењата на отпорот во Втората светска војна. Ова на делото му дава посебна научна вредност со што се вбројува и како официјален придонес во современата европска историографија.

*
*   *
*

На крајот, резимирајќи го досега кажаново, само по себе ни се наметнуваат неколку општи констатации:

1. Трудот на познатиот и широко афирмиран југословенски историчар д-р Бранко Петрановиќ „Револуциите и движењата на отпорот“ е обработен врз основа на многу богатата архивска и публикувана документација од странско и домашно потекло, врз основа на разновидната периодика и литература и со критички аналитичко-компаративен метод. При тоа, изложениов материјал за појавата, развојот и подемот на движењето на отпорот во Европа и вешто композиран и се истакнати главните карактеристики и специфичности на Народнослободителната војна и Социјалистичката револуција што претставуваат посебен феномен на Втората светска војна.

2. Прашањата што Петрановиќ ги обработува во книгава од европски масштаб се делумно или од други аспекти-обработувани и од други автори како од Југославија така и од другите европски земји. Но овде тој дава мошне сродирана книга со уверлива и јасно компаративна слика за сите настани во Европа од времето на Втората светска војна, со научно солиден и ар-

гументиран приод. Со неа всушност за првпат во Историографот е даден одговор за многу прашања од најновата Европска историја.

3. Сочноста на јасниот стил и израз во презентирањето на изложениов материјал придонесува научниов труд од поблиското европско минато да биде користен како за историчарите, така и за поширока-та читателска публика.

Поради сето ова овој значаен труд на Бранко Петрановиќ за југословенската и европската историографија и воопшто за современата научна мисла, најтопло го препорачуваме за сите југословенски читатели бидејќи претставува значаен придонес за проширување на научниот и општообразовниот хоризонт.

Владимир КАРТОВ

Манол Д. ПАНДЕВСКИ, Внатрешната македонска револуционерна организација и неоврховизмот (1904—1908),

Култура, Скопје, 1983, 312

Најновиот труд на Манол Пандевски „ВМРО и неоврховизмот (1904—8)“ третира мошне сложена проблематика од поновата македонска историја. „Магистрална тема во истражувањето и во презентирањето на добиените истражувачки резултати претставува неоврховизмот сместен во временскиот период помеѓу Илинденското востание во 1903 и Младотурската револуција од 1908 г.“ (6). Меѓутоа, авторот, посоченава тема не ја разработува изолирано, туку ја поставува на поширок постамент, проследувајќи го македонското националноослободително движење во целина во споменатиов временски интервал. Оттаму, ова дело ги сврзува авторовите студиозни публикации „Илинденското востание во Македонија“ и „Политичките партии и организации во Македонија“ (1908—1912 г.), а со самото тоа цели да пополни евидентна празнина во нашата историографија.

Книгава „ВМРО и неоврховизмот“, што ја објави реномираната скопска издавачка куќа „Култура“,

содржи предговор, четири дела, заклучок, извори и литература, како и регистар на имињата. Книгава е компонирана врз база на достапна архивска документација, публикувани изворни материјали, периодика и литература.

Анализирајќи го феноменот на врховизмот, авторот го жигосува врховизмот како најагресивен експонент на големобугаризмот. При тоа авторот ги демаскира перфидните врховистички пеколни планови насочени кон погребување на самородното и самостојното македонско ослободително дело. „Врховизмот како организирана антимакедонска сила, носејќи ја постојано улогата на преден одред на завојувачката (бугарска) политика, непрестано го придружувал македонското револуционерно ослободително движење од неговото конституирање во 90-те години на XIX век, па сè до средината на четвртата деценија на XX век“ (285—6).

Врховизмот, според авторот, поминал низ три развојни етапи. Нај-